

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שערי הירושלמי בקול הרף

ערד יצ"ו

נִפְּשׁוּ יִצְאָה בְּדַבָּרוֹ

"מעלת החי בדיבור, ואם ביטל הדיבור במלץ חייו"('מאמר החכם' שהביא רבינו המאירי בפירושו למסכת אבות)^א**"אמר רבי שמחה כונם מפרשיסחא: פעם ראיתי בספר ישן שמספר המילים שעל האדם לדבר עלי אדמות - קצובות. הוא לא יסתלק מהעולם מרם יגמור את מלאכתו זו. חסוך אפוא במילים - ותאריך ימים..."^ב.****מהו אותו ספר ישן? ומהו הקשר בין הקצבת המילים לבך שהנשים אינן מאריכות ימים כמו האנשים; הנומים למות מדברים הרבה במשונעים; המדבר דברים במלים הרי הוא רוצח; והשותים יין מאחלים 'לחיים' זה לזה.**

החבריא קדישא שבחצר רימאנוב

בקונטרס מעט הכמות ורב האיכות 'כלי הרואים', נדפס באמצעו 'כתב התקשרות' מיוחד, ומהגדירים מסוגו בעולם החסידות, אשר כתבו הרה"ק רבי צבי אלימלך מדינוב זי"ע, בעת היותו מסתופף בצילא דמהימנותא של הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימנוב זי"ע. כתב ההתקשרות נועד ללכד ולעשות אגודה אחת, קבוצה של בני עליה אשר נכספה וגם כלתה נפשם לאל חי, וזאת על ידי תקנות מיוחדות של גדרים וסייגים בחסידות ופרישות, והתעלות בלתי פוסקת בתורה ובעבודה.**אין בדינו פרטים אישיים ותולדות חייהם של בני החבורה, שכן 'כתב ההתקשרות' חסר את החתימות שכפי הנראה היו בסופו, אולם ניתן לעמוד על טיבם מתוך ההקדמה שכתב הרה"ק מדינוב לכתב ההתקשרות: "... אנחנו חברים המקשיבים עלתה הסכמתנו היום לאסוף חבורתנו הקדושה דורשי האמת והצדק והמבקשים צדק וענוה והמבקשים לשוב ככל לב אליו יתברך, בכדי לטהר ננעי בתי נפש שלא יהיה מסך מבדיל בינינו ובין קדושתו יתברך ובין תורתנו הנעימה בכדי שנזכה לעשות הדברים לשם פעלים****א. 'בית הבחירה' על מסכת אבות פ"א מ"ב, וראה לגאון רבי חיים פאלאג'י בספרו 'נפש חיים' (שאלוניקי תר"ב, מערכת הד' אות ז) שהסמיך את דברי 'מאמר החכם' לנידון מאמרנו.****פתגם זה בשניונים קלים מופיע גם בספר 'בן המלך והנזיר' (השער החמישי. במהדורת ווארשה תרנ"ד שלפני הוא בדף יד א). כמו פתגמים רבים נוספים שבדברי רבינו המאירי הנמצאים גם שם, אלא שקיים ויכוח האם ספר זה היה ממקורותיו של המאירי (ראה לר"א סופר במהדורתו ל'חיבור התשובה' נ"י תש"י, עמוד 124 הערה א ועוד, ובהערות רש"ק מירסקי שם עליו).****ב. 'חסידיים מספרים' להרה"ח רבי לייבל לוי, ח"ג ירושלים תשנ"ב, פרק יד אות תרמה.**

ובנ"ל, ונקומה ונתחזק בעדינו ובעד נפשנו בעוד רוחנו בקרבנו..."

נראה כי בני החבורה נועדו יחדיו להפליא עצה ולהגדיל תושייה בדרך הישרה אשר ^{אוצר החכמה} יבור לו האדם, ובתחבולות לעשות להם מלחמה במלחמתה של עבודת ה', ובדיבוק חברים הסכימו בסגנון אחד לכל אותם התקנות, וכלשונו של הרה"ק מדינוב: "וכל עצה ועצה שעלתה בהסכמתנו כתבנו במגילת ספר להיות לזיכרון בין עינינו בכדי שנתבע את נפשותינו לקיימם ברצון הבורא יתברך אשר מאיר עינינו ומדריכנו ^{כ"ד אהרן} במעגלי צדק".

לאחר שנמנו וגמרו בני החבורה על אותם הנהגות קדושות ונפלאות הפכו אלה להיות תקנות מחייבות אשר קיומם המלא היה 'דמי החבר' להיות נמנים בדבר מצוה כחבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודך.

מדימונות של ההנהגות שבתוך 'כתב התקשרות' זה אינה מוטלת בספק כיון שהיא עלתה על מזבח הדפוס, שנים ספורות לאחר פטירתו של הרה"ק מדינוב בשנת תר"א. בשער הקונטרס מכונים התקנות בשם 'הנהגות ישרות', ובראשי הדפים שבתוך הקונטרס נכתב 'הנהגת האדם', אך כאמור מדובר כאן ב'כתב התקשרות' עילאי שהנהגותיו חייבו את אותם מבקשי ה' בני החבורה הקדושה.

לא שמענו אינה ראייה, אך מכיוון שלידינו לא הגיעו 'כתבי התקשרות' דומים מבית מדרשם של רבותינו הקדושים מנחילי מורשת הבעש"ט הקדוש, הרי שמדובר כאן במסמך נדיר ורב ערך, הראוי לעיון ולהעמקה.

במסגרת מאמר זה נרד לעומקה של הנהגה אחת המבוססת על שמועה טובה ששמעו ובאו מאת רבם הרה"ק רבי מנחם מענדל מרימנוב זי"ע, ותחזינה עינינו שהדברים יסודם בהררי קודש וצור מחצבתם במגד גבעות עולם.

עובר בלא תרצה

בין ההנהגות העוסקות כולם בעניינים שברומו של עולם הגנו מוצאים את ההנהגה הבאה¹: "לשמור את עצמו מדברים במילים. ונצטוונו מפי רבינו הקדוש שעובר בזה על 'לא תרצה'², חוץ ממה שאמרו רז"ל³ שעובר בלאו הבא מכלל עשה 'ודברת בם' ולא בדברים במילים' ומכל שכן מדברים האסורים. ואם בא לידי כך יקנוס את עצמו באיזה קנס ויחרהר בתשובה ויתוודה תיכף".

'רבינו הקדוש' בעל השמועה אינו אלא הרה"ק רבי מנחם מענדל מרימנוב זי"ע, אשר תלמידו הרה"ק מדינוב חוזר ומביא דבר זה בשם אומרו פעמים רבות בספריו הקדושים.

ג. אות ב.

ד. שמות כ יב.

ה. יומא דף יט ב: "תנו רבנן, 'ודברת בם' – בם ולא בתפלה, 'ודברת בם' – בם יש לך רשות לדבר, ולא בדברים אחרים".

ו. דברים ו ז.

בספר 'רגל ישרה' כותב הרה"ק מדינוב': "ושמעתי מאת כבוד ארמ"ו הרב החסיד הקדוש מהרמ"מ מרימנאב זצלה"ה, שכדבר אדם דיבור בטל עובר על הזהרת 'לא תרצח' כיון שכל דיבור הוא קומה שלימה, וכיון שהוא נותן אותן אותיות הדיבור אל החיצונים הוא כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש בן הדיבור הזה, שהדיבור נופל בסוד השבירה למקום המיתה ח"ו עד אשר ישוב האדם אל השם ויקבץ נדחיו, והבן".

וכן כתב בספר 'אגרא דכלה': "דהנה ידוע כל דבור הוא שיעור קומה שההכל יוצא מרמ"ח איברים, על בן מדבור הטוב נברא מלאך בשיעור קומה, ובחיפוך לחיפך ח"ו. והוא אשר דבר בקדשו הרב הק' כבוד ארמ"ו מהרמ"מ מ"ב בק"ק רימנאב זצוק"ל שככלל אזהרת 'לא תרצח', שלא לדבר דברים בטלים, ושהוא מרצח שיעור קומת הדבור שהיה בו בקדושה, והבן".

הראיה מהמדבר מאחרי הכותל

תלמיד נוסף של הרה"ק מרימנאב, הלא הוא הרה"ק רבי משה מסאמבור, אף הוא שמע את הדברים מפה קדשו של רבו. וכך הביא בשמו בן אחיו הרה"ק רבי יצחק אייזיק מזידיטשוב זצוק"ל בספרו 'לקוטי תורה והש"ס' י: "ושמעתי מדורי הרב הצדיק מו"ר רבי ר' משה זצ"ל בשם רבו ר' מענדיל זצ"ל מרומניב שאמר שאסור לדבר דברים בטלים שלא יעבור ח"ו על לאו לא תרצח. ר"ל כי בדיבור של אדם ניכר שיעור קומתו, והסימן לזה שאם ישמע אדם קול חבירו ודיבורו, הגם שאינו רואה אותו עם כל זה מכירו כאילו עומד לפניו, ע"כ שמעתי".

וכבר כתב בן הרה"ק מסאמבור בעצמו בהקדמתו לספרו 'תפלה למשה' י: "כאשר שמעתי ממורי ורבי איש אלוקים קדוש מו"ה מנחם מענדיל מרומניב נבג"מ שאמר שגם דברים בטלים הוא בכלל דיבור 'לא תרצח'. וראיה לזה, כשאדם עומד אחרי כותל ומדבר עם חבירו ואני שומע קולו אני מכיר בקול מי ומי המדבר, וצורת המדבר כולו בקול ניכר, ואם הם דברים בטלים הורג צורתו ח"ו ע"כ דפח"ח".

ז. 'רגל ישרה' לבוב תרי"ח, ערך תיבה.

ח. 'אגרא דכלה' לבוב תרכ"ח, פרשת עקב, ד"ה ולא תביא.

ט. = מורינו הרב מנחם מענדל מנוחתו כבוד בקהילה קדושה.

י. הרה"ק רי"א מזידיטשוב בן הרה"ק רבי יששכר בעריש מזידיטשוב היה תלמיד דודיו אחי אביו, הרה"ק רבי צבי הירש מזידיטשוב בעל 'עטרת צבי' ושל הרה"ק ר"מ מסאמבור.

יא. 'לקוטי תורה והש"ס' דברים, סיגעת תרנ"ב, פרשת שופטים, דף קה א.

יב. 'תפלה למשה' לבוב תרנ"ג, דף ה א.

יג. בנותן טעם להסמיק למובא כאן בשם הרה"ק מרימנאב שדיבורים בטלים הוא בכלל הלאו של 'לא תרצח', שמועה נוספת בשם הרה"ק מרימנאב המשלימה את ההשקפה שיש משמעות נוספת לאיסורי התורה מלבד המשמעות הרגילה שלהם, שכן כך הביא בפתיחת הספר 'צדק ומשפט' (לר"י וועבער, קראקא תרנ"א, עמוד 12): "כמו ששמעתי בשם שרף קדוש הרב רבי מענדלי

להרחיק את המון העם מהעבירה

הרה"ק מדינוב משתמש עם דברים אלה כדי לתת תוכחת מוסר להמון העם הרגילים ^{אוצר החכמה} להקל בכל מצוות עשה ולא תעשה שבתורה, ואין הם נוהרים אלא באותם המצוות שנצטוונו בעשרת הדברות, ולא ידעו ולא יבינו שמרועה אחד ניתנו, ומי שצוה על עשרת הדברות הוא שצוה על שאר דיני התורה.

והעצה היעוצה גם לאותם הנמצאים בדרגה נמוכה זו לידע שלמעשה שורש כל התורה כולה הוא בעשרת הדברות^י, ודין אחד להם. בא וראה מאיסור דברים בטלים שהוא מהדברים שאדם דש בעקביו, ורובא דאינשי עברו ושנו ונעשה להם כהיתר, ואילו הני יודעים ששורש האיסור נמצא בלאו 'לא תרצה' שבעשרת הדברות, בוודאי היו נרעשים ונפחדים מלזלזל בזה כולי האי.

וכך הוא לשונו הזהב בספרו 'אגרא דכלה'^י: "והנה עשרת הדברות הם חמורים מאוד לכל העולם כי הם מושכלות, ושאר המצוות יקרה להמון לעבור עליהם ח"ו. אבל המשכיל כשיתבונן שכל המצוות כלולים בעשרת הדברות, ובשיעבור ח"ו הרי כאילו עבר על איזה מצוה מעשרת הדברות אז בוודאי יפריש מהעבירה.

והנני כותב לדוגמא מה ששמעתי מפה קדוש כבוד אדמו"ר הרב הקדוש מהרמ"מ מנוחתו כבוד בק"ק רימנאב זצלה"ה שעון דברים בטלים הוא נכלל ב'לא תרצה', כי כל דיבור הוא קומה שלימה כנודע למשכילים, ובעבור הדיבור אל הקליפות ח"ו מקודם המיתה הוה כאילו רצה קומה, והמשכיל כשיתבונן בכל אלה יירא ויפחד."

ואת רעיון זה הוא מרמז בדברי הפסוק^י: "והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם" שהרי כבר אמרו^י שאין לשון 'והיה' אלא לשון של שמחה, ואמר הכתוב ששמחה תהיה לפני הקב"ה בעת אשר המון העם ישכילו שכל משפטי התורה שורשם בעשרת הדברות הנמצאים בתוך עקב תיבות, כי אז בוודאי ישמרו ויעשו אותם בדרך ההמון להיוהר ולהקפיד רק על מה שכתוב בעשרת הדברות.

מפריסטעק שאמר שמי שקיים את כל התורה בחיצוניות, למשל לא תגנוב ולא תנאף וכדומה, וכבר טיהר גברא את מעגלותיה בפשט התורה במעשה דיבור ומחשבה, אז נפתחים לפניו פשטי פנימיות התורה ורואה איך שיש כעין סוג לא תגנוב בפנימיות, ולא תרצח ממש אע"פ שאינו הורג ורוצח ח"ו אעפ"כ יכול להיות ממש כרוצח ח"ו או כגנב. ואמר הוא ז"ל ששם הוא עבודה יותר גדולה מאשר יש בחיצוניות."

יד. יסוד הרעיון שכל התורה כולה נמצאת בתוך עשרת הדברות מבואר בתלמוד הירושלמי (שקלים פ"ו ה"א): "חנניה בן אחי רבי יהושע אומר: בין כל דיבור ודיבור דיקדוקיה ואותיותיה של תורה. ממולאים בתרשיש כימא רבא רבי שמעון בן לקיש כד הוה מטי הדין קרייא הוה אמר: יפה לימדני חנניה בן אחי רבי יהושע, מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים כך בין כל דיבור ודיבור דיקדוקיה ואותיותיה של תורה."

זו. 'אגרא דכלה' פרשת עקב ד"ה וירמוז עוד.

זו. דברים ז יב.

הרי זה מתחייב בנפשו

לְנוֹכַח כל אותם המקומות שבהם הזכיר הרה"ק מדינוב את דברי רבו בקיצור, הרי שבספרו 'דרך פקודיך' הוא מביא זאת בתוספת ביאור והסבר^{יז}: "וקבלתי מכבוד אדמו"ר הרב הקדוש מהרמ"מ וצוק"ל דגם בדבר האדם דברים בטלים הוא בכלל אביזריהו דאזהרת 'לא תרצה' כי כל דיבור הוא קומה שלימה (יוצא מכל בוחות נפשו) והוא מבטלתו שמריק הקומה הלזו למקום תוהו ובטל, אזי מבטל ומרצה אותה הקומה חלק מבוחות נפשו^{יח}."

(ותבין) אשר ברית הלשון וברית המעור מכוונים זה כנגד זה, וכמו מי שמריק השפע מברית המעור לבטלה נקרא שופך דמים, כמו כן הוא בברית הלשון. ובפרט כפי מה שקבלנו מרבותינו בפסוק 'נפשי יצאה בדברו' שיש שיעור לאדם כמה ידבר כל ימי חייו, אם ירבה לדבר שלא במקום מצוה הנה ממעט החיות של שונאי ישראל, וזה 'נפשי יצאה בדברו' אם כן בודאי זה בכלל אביזריהו דלא תרצה) וממילא מובן הדבר וכל שכן הוא בדבר ח"ו דברים אסורים לשון הרע ורכילות וכיוצא^{יט}."

כאן מסמיך הרה"ק מדינוב את מה שקיבל מרבו הרה"ק מרימנוב אודות הרצחה שיש בכל דיבור של בטלה מחמת שהוא רוצה את ה'קומה שלימה', לעניין גוסף 'שקבלנו מרבותינו' על הפסוק^כ 'נפשי יצאה בדברו' שיש קצבה ושיעור של דיבורים שמקבל האדם לכל ימי חייו^{כא}, וככל שהאדם מרבה לדבר כך הוא מוציא מעצמו את נפשו וחיותו, והוא מגיע למסקנה המתבקשת: "אם כן בודאי זה בכלל אביזריהו דלא תרצה."

יז. בראשית רבה מב ג.

^{יח}אוצר החכמה

יח. 'דרך פקודיך' לבוב תרי"א, מל"ת לד חלק הדיבור אות ג.

יט. יסוד הדברים העובר כחוט השני בכל אזכורי מאמרו של הרה"ק מרימנוב הוא שדיבורו של האדם הוא קומה שלימה. מסגרת מאמר זה אינה מתאימה להרחבת העניין, ולכן אכתוב בקיצור את יסודותיו.

מקור הדברים הוא בספר יצירה (פ"ד מ"ד) המסביר כי האותיות הם אבנים והתיבות הם בתים, ובאותיות נבנים הבתים. וזקני הרה"ק האדמו"ר הזקן בעל התניא מסביר את הדברים בספרו 'תורה אור' (פרשת ויצא): "כי הנה נודע שאבנים נקראו אותיות, וכמו שאיתא בספר יצירה 'שני אבנים בונות שתי בתים שלש אבנים בונות ששה בתים' כו', להיות כמו שמאבנים הרבה נעשה בית אחד שיכולים לדור בתוכו כמו כן מאותיות הרבה נעשו תיבות שבהם התלבשות השכל, וגם כמו שהאבנים הם בחינת דומם שהוא מדריגה היותר תחתונה מכל הד' יסודות דצח"מ כמו כן האותיות לגבי השכל המלוכש בהם הם בחינת דומם בתכלית שאינם מערך השכל כלל."

וכאשר מצרף האדם תיבה לתיבה עד שנעשה מזה דיבור שלם הרי זה כמי שצירף בית לבית ונבנתה 'קומה שלימה', וכך הוא מבואר בספר 'מאור עינים' (על תהלים, ד"ה כנפי יונה): "הדיבור נקרא בית בספר יצירה, כשנבנה בשלמות אז הוא שיעור קומה שלימה, כי שם כל בוחותיו בהדיבור ומדתו כולה שלימה."

כ. שיר השירים ה ו.

כא. השווה למה שאמרו במסכת ביצה (דף טז א): "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים", ופירש רש"י: "כל מזונותיו של אדם – כל מה שעתיד להשתכר בשנה, שיהא גזון משם – קצוב לו, כך וכך ישתכר בשנה זו, ויש לו ליזהר מלעשות יציאה מרובה – שלא יוסיפו לו שכר למזונות אלא מה שפסקו לו."

פתם כאן הרה"ק מדינוב ולא פירש מי הם 'רבותינו' שמהם הוא קיבל את הפירוש על הפסוק 'נפשי יצאה בדברו' ואת החידוש המעניין "שיש שיעור לאדם כמה ידבר כל ימי חייו".

ברבות הימים מצאנו כי^כ: "אמר רבי שמחה בונם מפשיסחה: פעם ראיתי בספר ישן שמספר המילים שעל האדם לדבר עלי אדמות - קצובות. הוא לא יסתלק מהעולם מרם יגמור את מלאכתו זו. הסוך איפוא במילים - ותאריך ימים...", ושוב אנו עדים לחוסר בהירות מי הוא אותו 'ספר ישן' שבו נאמר רעיון זה.

בדרכנו נלך בעקבות בעלי השמועה, במסילה נעלה לערוגות הבושם, לרעות בגנים וללקוט שושנים בעניין מופלא זה, וגסדרם בעז"ה דבר דבור על אופניו, וישמע חכם ויוסיף לקח וגבון תחבולות יקנה.

בתורת החסידות

יש מרבותינו שדורשים זאת בסתמא כדבר ידוע ואינם מפרשים את מקור הדברים. כך למשל כותב הרה"ק רבי זכריה מנדל מיעריסלאב בספרו 'דרכי צדק'^כ: "לא ירבה בדבורים שלא לצורך, כי הדבורים בזמן חיי האדם קצובים מן השמים, ולמה לו לקצר חיו בדבורים שאינן של מצוה ואין צריכין לו כלל, כמאמר שלמה בשיר השירים 'נפשי יצאה בדברו' נפשי שנתתי באדם יוצא בדברו"^כ.

גם הצדיק הנסתר הרה"ק רבי נתן נטע משינאווא וצוק"ל^כ כותב בהנהגות שגדפסו בתחילת הסידור עם פירושו 'עולת תמיד'^כ: "אמרו-בגמרא^כ: מה אומנותו של אדם בעולם הזה יעשה עצמו כאלם, כי ברוב דברים לא יחדל פשע בו^כ, וכל דיבור עושה רושם הן לטוב או לרע ועל זה נאמר: כ^כ מי האיש החפץ חיים בו^כ נצור לשונך בו^כ, כי יש קצבה לדבור כמו שכתוב 'נפשי יצאה בדברו' חוץ מדברי תורה שהם חיים".

כב. 'חסידים מספרים' המצוין לעיל.

כג. 'דרכי צדק' לבוב תקנ"ו, פ"א אות נה.

כד. ועיין מה שכתב עוד (אות כ): "צריך לרחם על השכינה שהדבורים ממנה באים והוא לוקח אותם לגשמות, והרב בעהש"ט ז"ל אמר שמה שהשכינה היא בגלות הוא שכל הדבורים ממנה וכולם צריכים להיות לעבודת הבורא, ובעז"ה לוקחין אותן הדבורים לגשמות ולדבר בטל ושקרים".

כה. הרה"ק רבי נתן נטע משינאווא בעל 'קישוטי כלה' (לבוב תרל"ג). צדיקי דורו ובראשם זקני הרה"ק רבי שמעלקא מניקלשבורג העידו עליו שהוא אחד מהל"ו צדיקים שבדורו. מהידוע עליו ראה בקצרה ראה: 'אהל שמעון' יעריסלאב (ירושלים תשל"ד, עמוד נח הערה 1).

כו. סידור 'עולת תמיד' פרמישלא תרנ"ו, דף יב ב, אות מ ד"ה מכה רעהו.

כז. חולין דף פט א.

כח. משלי י יט.

כט. תהלים לד יג-יד.

ויש מרבותינו שהביאו זאת בשם רבינו מרן הבעל שם טוב הקדוש זי"ע. כך למשל כותב הרה"ק רבי ראובן הלוי הורביץ מזארנאווא צוק"ל, תלמידו של הרה"ק רבי אלימלך מליעזנסק זי"ע בספרו 'דודאים בשדה' ל: "נודע מהבעש"ט שהאדם על ידי דיבורו יוצא ממנו החיות, רק על ידי דבור קדושה תורה ותפילה בא לו חיות חדש, על דרך יא: 'והחיות רצוא ושוב'".

וכבר כתב כן הרה"ק רבי דוד שלמה אייבשיץ צוק"ל בספרו 'ערבי נחל' ל: "הנה כתב הבעש"ט זללה"ה כי ענין רוח האדם בקרבו וחיות שלו הוא כה הדיבור אשר בקרבו, וכמו שאמר הכתוב ל: 'ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה', ומתרגמין 'לרוח ממללא'. ולפי זה כשהאדם מדבר דיבורים אוי הדיבורים ההם הן הן חיותו, ויוצא החיות שלו באותן הדיבורים, רק שלהיות חיות האדם דבוק תמיד בשורשו, לכן הדיבורים ההמה עצמן ממשיכים עליו משורש חיות חדש ועל ידי זה חי תמיד, אף שככל דיבור יוצא חיותו מקרבו רק כל דיבור עצמו מביא לו חיות חדש, עב"ד"ל.

ואכן מצאנו כן בספר 'צוואת הריב' ש'ל: "כשאדם מדבר דיבור טוב, והדיבור הוא החיות של האדם והחיות הוא ממנו יתברך, אוי הדיבור סלקא לעילא ומעורר לי הדיבור העליון ומשפיע עליו יותר חיות מלמעלה. אבל כשהוא מדבר דיבור רע, אוי

ל. 'דודאים בשדה' לבוב תרי"ט, פרשת בהעלותך ד"ה וכי תבואו.

לא. יחזקאל א יד.

לב. 'ערבי נחל' סאדילקוב תקצ"ה, פרשת וישלח דרוש ב.

לג. בראשית ב ז.

לה. ועיין שם שהאריך בעניין זה, ובין הדברים כתב: "כי כאשר האדם מדבר דיבורים טובים, הנה אף שנפשו יוצאת ממנו אין לו פסידא בדבר, כי אדרבה נמשך לו נפש וחיות חדש ממקום הקדוש ההוא, נמצא שאותו חיות עצמו שיוציא הוא הבא לו ביתר שאת ויתר עוז, מה שאין כן בדבר דיבורים רעים, אז נפשו הטובה יוצאה, ורעה באה תחתיה וזה הפסד גדול, וזה שכתוב 'נפשי יצאה בדברו' ר"ל בכל דיבור יוצא הנפש".

והשוה גם למה שכתב שם ('ערבי נחל' פרשת נח): "והנה כתבנו כמה פעמים באורך איך נשמת האדם אינה מסתלקת בפעם אחת אלא מעט מעט כי בכל דיבור מסתלק חלקי הנשמה, אותו החלק הוא ג"כ קומה שלימה כי מה שיש בכולו יש בחלק אם היא דברי קדושה עולה אל אלהים והיא מנוחתה בגן עדן, ואם הוא דבר איסור עולה לס"א והוא עצמו הגיהנם, הרי שהנשמה בחיי האדם או בגיהנם או בגן עדן רק שאינו מרגיש כל עוד שמלוכש הנשמה בתוך הגוף, וזהו שאנו מתפללין שתצילנו היום ובכל יום ויום כו' ומדינה של גיהנם, דלפי פשוטו דקאי על גיהנם דלאחר הפטירה איך יאמר היום ובכל יום, ועם האמור מובן כי בעודו בחיים חיותו בכל יום ויום יש דינה של גיהנם, ולאחר הסתלקות הכללי הנה אותו חלקי הנשמה הצריכים בירור מתלבנים בגיהנם ואחר תיקונם מתקבצים כל חלקי הנשמה והיו לאחדים אחדות אחד כענין רוחני שנעשה הכל אחדות גמור ובאה למקומה בגן עדן כראוי".

לה. 'צוואת ריב' ש' והנהגות ישרות' זולקאווא הש"ד. במהדורת קה"ת שלפני הוא בעמוד מח אות קג. על טיבה של צוואה זו כבר נודע מה שכתב זקני בעל התניא ב'אגרת הקודש' (סימן כה): "להבין אמרי בינה מה שכתב בספר 'צוואת ריב' ש', הגם שבאמת אינה צוואתו ולא ציוה כלל לפני פטירתו, רק הם לקוטי אמרותיו הטהורים שלקטו לקוטי בתר לקוטי ולא ידעו לכון הלשון על מתכונתו, אך המכוון הוא אמת לאמיתו".

יוצא ממנו החיות, ולעילא גם בן לא סלקא, אז קרוב הדבר להיות נפסק ממנו כל החיות לגמרי. וזה [גם בן] מה שאומרים בלע"ז: ער האט אויש גירעט".

אורח חיים

בעלי השמועה הקדמונים

למרב הפלא, מעתיק השמועה הגדול של רבינו הבעש"ט הלא הוא תלמידו הרה"ק רבי יעקב יוסף מפולנאה זי"ע בספרו 'תולדות יעקב יוסף' ל"ח אינו מביא זאת בשם רבו הבעש"ט אלא בשם מקור מוקדם יותר - המקובל האלוקי רבינו חיים ויטאל בספרו 'לקוטי תורה' ל"ח: "וכמו שאדם כשהוא מדבר מוציא הכל מפיו ואותו הכל הוא חלק חיותו, וראיה לזה שאחר שתצא הנשמה מהגוף לא נשאר בו לא הכל ולא דיבור. נמצא שאותו ההכל שיוצא מפיו בעת הדיבור הוא מחלק נשמתו, לכן נצטוונו שלא לדבר דברים בטלים שמפסיד בהם חלק נשמתו".

ומצאתי למעלה בקודש שכבר כתב בן רבינו יהודה החסיד בספרו 'ספר חסידים' כ"ב: "אלא הקב"ה מגיד לאדם במעשה אבריו כל מה שיעבור עליו וידע האדם כי הכל גוזר הקב"ה כמה פסיעות יש לו ללכת, וכמה בני אדם יראה וכמה ראיות יראה, וכן לידי כמה מעשים יבא ומה יש לו לעשות. וכן לפה כמה דברים ידבר".

אולם המקור הקדום ביותר נמצא כמדומני בספר 'מדרש הגדול' כ"א הדורש על הפסוק כ"ב: "כִּי הִנֵּה יוֹצֵר הָרִים וּבֹרֵא רוּחַ וּמְגִיד לְאָדָם מֶה שֶׁחָזָה עֲשֵׂה שְׁחַר עֵינֶיךָ וְדֶרֶךְ עַל פְּמִתֵּי אֶרֶץ ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת שְׁמוֹ" - "כנגד מי אמרו עמום למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד שבחו וגדולתו של הקב"ה, שבשעה שאדם עולה במחשבה ליברות גוזר עליו כמה שיחות הוא ישיח וכמה דברות הוא ידבר, וכן דוד הוא אומר כ"ב: 'כִּי אֵין מִלָּה בְּלִשְׁוֹנִי הֵן ה' יִדְעֶתָ בְּלִי'".

פיסקא זו מופיעה בספרי ליקוטים נוספים, הן בשמו של הבעש"ט והן בשמו של המגיד ממעזריטש. ואת ההסבר לטיבה של התופעה, עיין בהקדמה שבמהדורת קה"ת, ואכמ"ל בזה.

לו. [נוסח אחר: ומתעורר].

לז. [נוסח אחר: בלשון אשכנז].

לח. 'תולדות יעקב יוסף' קארעץ תק"מ, פרשת קדושים אות ו. הרה"ק מפולנאה מפרש שם את דברי המשנה במסכת אבות (פ"א מט"ז): "שמעון בנו [של רבן גמליאל] אומר: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה", ועם הקדמה זו מדברי מהרח"ו הוא מסביר: "הרי מבואר דהשתיקה טוב לגוף, שבזה לא יצא חיותו בדברים של בטלה הנוגעה לגוף".

לט. 'לקוטי תורה' פרשת עקב. יצוין כי הגאון רבי חיד"א מציין (מדבר קדמות' לבוב תר"ל, מערכת הד' אות כא, ובעוד מקומות רבים בספריו) כי בקטע הנדפס כאן בלקו"ת ישנם טעויות רבים.

מ. 'ספר חסידים' סימן קסב.

מא. 'מדרש הגדול' שמות ז ח.

מב. עמוס ד יג.

מג. תהלים קלט ד.

וידעתי גם אני שיש כאלה שאמרו זאת בשם ספר הזוהר הקדוש^מ, אלא שבעניות דעתי וקוצר בקיאותי בחכמת הח"ן איני יכול להפנות את לב המעיינים איה מקום כבודו להעריצו^מ.

מפני מה נקרא 'דברים בטלים'

נסגור את המעגל עם פנינה מעניינת בעניין זה. כהמשך לדברי הבעש"ט בעניין החיות שנמצאת בדיבור, מצאתי בזה תוספת חשובה שכתב הרה"ק רבי משולם פייבוש מזכרזא בספרו ^{הענין} 'יושר דברי אמת'^מ: "ובזה הענין אמר הקדוש מו"ה מנחם מענדל ז"ל ושמעתי זה מפיו הקדוש זכותו יגן עלינו, שאמר לי בשם הבעש"ט ז"ל... כי מפני מה נקרא 'דברים בטלים' - רצונו לומר: שהם בטלים בלי חיות"^מ.

ברור מעל לכל ספק כי בעל יושר דברי אמת העתיק כאן את שמועה זו מדברי רבו הרה"ק רבי מנחם מענדל מפרימישליאן זי"ע שהיה מתלמידי הבעש"ט^מ. אולם למרבה הפלא אנו מוצאים לרבי חיים ליכרזון שהעתיק את כל קטע זה, כמעט מילה במילה, אל תוך מערכת הרה"ק רבי מנחם מענדל מרימנוב שבספרו 'ארץ החיים'^מ.

ולא ידעתי איך נפרנס את 'חילופי גברא' אלו, שמהרה"ק רמ"מ מפרימישליאן נתגלגלה השמועה אל הרה"ק רמ"מ מרימנוב. ואם יש את נפשך לתלות זאת בחילופי הדומות,

מה. ראה למשל בספר 'שמע ישראל' (לרי"ח סמט, תרפ"ד. עמוד ל) שציין שכן הוא בזוהר בפרשת קדושים, דף פא א, ולא מצאתי זה שם לע"ע. אולם יעוין שם שכתב פרפראות נאים על עניין זה שהדיבור מקצר את הימים, וקצר המצע מהשתרע. מה. ישנם גם שאמרו זאת בשם המדרש, כגון בספר 'רחמי האב' (לבוז תרכ"ח, אות טו): "דיבור – הדיבור יהי יקר לכם מאוד, ואיתא במדרש שנגזר על כל אדם כמה ידבר כל ימי חייו חוץ מלימוד תורה וכל מה שימעט בדיבור יאריך ימים ביותר". ברור שלא הייתה כוונתו לספר 'מדרש הגדול' שהרי חיבור זה על ספר שמות (שממנו ציטטנו למעלה) הופיע מכת"י על ידי הרב ד"צ הופמן בברלין בשנת תרע"ד, ואילו ספר 'רחמי האב' כבר הופיע שנים רבות קודם לכן. כך שגם הפנייה זו לדברי המדרש צריכה עדיין בירור.

מו. 'יושר דברי אמת' מונקאטש תרס"ה, אות יט.

מו. ועיין שם המאמר בשלימות, והשווה גם למה שכתב הרה"ק רבי פנחס בעל ההפלאה בספרו 'פנים יפות' (לבוז תר"א, פרשת בשלח ד"ה בפסוק או ישיר): "והענין כי הדיבור שהוא מבחינות הנשמה יש בו חיות כמו שפירש התרגום 'ויהי האדם לנפש חיה' – לרוח ממללא', אבל הדיבור שהוא מבחינות הגוף יפה ממנו השתיקה, והיינו דאמר בסוף פ"ק דאבות לא מצאתי לגוף טוב משתיקה".

מח. השווה למה שכתב בתחילת ספרו: "אני הכותב למען אהבת עמיתי וריעי אשר מעודי גדלתי עמו בתורת ה' ויראתו לפי קט שכלינו, וגבה טורא בינינו, ובעת הפרדי מאתו בקש ממני להעלות לו על הכתב יושר דברי אמת ואמונה הנשמע מפי משכילי הדור אנשי מופת בעלי רוח הקודש, אשר עיני ראו ולא זר, כמלאך אלהים פחדם ויראתם, וכולם ממעין אחד שתו הלא הוא האלהי רבי ישראל בעל שם טוב זללה"ה, ואני לא זכיתי רק לראות פני תלמידו האלהי ר' דוב בער זלה"ה, ואחר זה בא אלי כתבי קודש מדברי קדשו מלהיבים לב החרדים לעבודת השי"ת באמת, ואף כמה פעמים הייתי לפני האשל האלהי ר' מנחם מענדל מפרעמישלאן ע"ה זלה"ה זי"ע, וביותר להבדיל בין המתים ובין החיים אשר שמעתי מפה ק"ק בנן של קדושים צדיק בן צדיק הרב המופלג האלהי מו"ה יחיאל מיכל [המגיד מזלאטשוב] נ"י". ואכן בספרו הוא מביא ממנו שמועות נוספות. מ. פרמישלא תרפ"ז, אות שנד.

עדיין צריך עיון מה טעם לא העמיד לנגדו את בעל השמועה - רבינו הבעל שם טוב. ומי כהחכם ומי יודע פשר דבר.

מתים כשהן מספרים - כמשוגעים!

פרפרת נאה ומעניינת במיוחד אודות עניין קצבת הדיבורים הניתנת לאדם הגיד תלמידו הנודע של הגאון בעל 'נודע ביהודה', הגאון רבי אלעזר פלקלם אשר פקיע שמה בספרו שו"ת 'תשובה מאהבה', כשהוא מביא את עיקר הדבר בשם ספר הזוהר.

בספרו הנחמד 'עולת חודש' הוא מעתיק את הדרשה "אשר דרשתי אצל הזקנים מחברא קדישא - גמילות חסדים, פרשת קורח ר"ח תמוז תקנ"ב, בקהילה קדושה פראג" שבה הוא התייחס לעניין זה.

מתברר ש'הזקנים מחברא קדישא' היו עדים במהלך עבודתם לתופעה משונה של 'שכיבי מרע' - אנשים השוכבים על ערש דווי, אשר באותו הזמן שבו הם היו ממתנינים למותם לא היה פוסק פיהם מלדבר אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, עד אשר היו נדמים לסוככים אותם כמשוגעים וחסרי בינה.

המוזר שבכך היה שבמשך ימי חייהם לא היו ידועים אלה כפטפטנים או כשוטים שאינם יודעים לשמור פיהם ולשונם, והנה לעת שנטו למות החלו הם לפתע לדבר ללא הרף.

ההפך לכך הוא מופלא ביותר: "על פי מה שמבואר בספר זוהר: כל דבור ודבור שמוציא האדם לבטלה מקרב לו לעצמו המיתה כי כל האדם טרם צאתו מרחם קיבל חלקו המיוחד לו מספר הדברים ואינו מת מן העולם עד שגמר אומר כל הדברים שקבל נפשו לא פחות ולא יותר. ולכך מצוי אצל הרבה בני אדם בהגיע קצם מדברים דברים הרבה כמשוגעים מבלי דעת, והמה הדברים להשלים מנינם אשר קבלו" נא.

והחי יתן אל ליבו

הוספה בעל 'עולת חודש' וביאר בזה את דברי הגמרא במסכת כתובות^נ: "תניא, היה רבי מאיר אומר, מאי דכתיב^נ 'טוב ללכת אל בית אכל מלכת אל בית משה' היה

נ. 'עולת חודש' ח"ג פראג תקנ"ג, מילי דהספידא דרוש ד אות קלב.

נא. ואתה דע לך שגם אצל הצדיקים קדושי עליון מצוי שקודם מיתתם ידברו יותר מהרגלם, אלא שההסבר לכך הוא כפי שנתן הגה"ק בעל 'ערוגות הבושם' וכפי שמספר בנו בהקדמתו לספר אביו ('ערוגות הבושם' ח"ב, חוסט ערג"ת): "ובימים אחרונים בעת גברה עליו האנושה היה דרכו בקודש לדבר דברי כיבושין לבניו שליט"א, וכיומיים קודם הסתלקותו פתח פה קדשו בחכמה ואמר לנו כדברים האלו: בני חביבי, לבל תהיה לכם לפלא על אשר אנכי דובר בעת יותר מלימודי, דעו לכם בני כי לכל אדם ואדם יש לו כלי מחשבה וכלי מבטא, וכלי המחשבה הם למעלה עליון על כלי המבטא, להיותם במוח אשר הוא למעלה מפה והלשון, יען כי המחשבות הטהורות שבמוח צריכים להכביד כצמיד פתיל על כלי המבטא לבלתי דָּבֵר דָּבָר שלא לצורך, אבל היום אנכי עומד בעוה"ר במעמד כזה אשר המחשבות שבמוח הולך ורפה דבר יום ביומו ועבור זה אין בכוחם להכביד על כלי המבטא ולזה דיברתי היום יותר מהרגלי, עכל"ק".

נב. כתובות דף עב א.

דברי
אוצר החכמה

באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו, מאי 'והחי יתן אל לבו' - דברים של מיתה".

וזאת על פי שכבר אמרו במסכת ברכות יד: "אגרא דבי ממיא - שתיקותא... אגרא דבי הלולי - מילי". ונמצא כי טוב לו לאדם ללכת אל בית האבל ששם הוא מקבל את שכר השתיקה, מללכת אל בית המשתה ששם יש לחוש שיצא שכרו בהפסדו במה שירבה דברים שלא לצורך, וברוב דברים לא יחדל פשע.

"ומביא רבי מאיר ראיה שיפה שתיקה לעולם, ואמר 'מאי והחי יתן אל לבו' - דברים של מיתה' ירצה בזה שהאדם חי יתן אל לבו מה שהחולים והגוססים מרבים בדברים מבולבלים והוא בעבור שקבלו כך מספר דברים וצריכים להשלימם כולם קודם מותן, ואם כן המרבה בדברים את נפשו הוא חובל ומקרב עצמו למיתה ולקבר יובל". ולא נמנע טוב מלהעתיק כאן פנינה מקורית שגם אותה אמר בעל 'עולת חודש' בדרשה הנזכרת, על דברי המשנה במסכת אבות: "רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה" - "כלומר, שיכול לדבר דברים הרבה ואינו מקרב עצמו למיתה כי התורה תעלה ארוכה".

בלינו שנינו כמו הנה

עשרות פעמים מביא הגה"ק רבי חיד"א את דברי רבינו מהרח"ו אודות קיצור הימים הנגרם על ידי הדיבורים הבטלים והוא מפליא לפרש בזה מקראי קודש ודברי אגדה בש"ס. כשמעל הכל מדגיש רבי חיד"א שכל זה אינו אמור אלא בדברים בטלים ושיחת התינוקות המוציאים את האדם מן העולם, אולם אין זה נאמר כלל בדברי תורה שאדרכה הדיבור בהם מוסיף חיים לאדם.

להלן נאסוף כעמיר גורנה פנינים יקרים מאוצרו המגוצר של רבי חיד"א המפוזרים בעשרות ספריו בכל מקצועות התורה, ולא עלינו המלאכה לגמור.

את גוף העניין שקיצור הימים והשנים תלוי ועומד בריבוי הדיבור, רואה רבי חיד"א בתוך דברי הפסוק יד: "כי כל ימינו פנו בעבדתך בלינו שנינו כמו הנה", ועל זה הוא כותב בספרו 'יוסף תהילות' י: "אפשר בהקדמת מהרח"ו ז"ל דכל דיבור שאדם מדבר נחסר איזה חלק מחייו, ואם ירבה דברים בטלים מתקצרים ימיו. וזהו שאמר 'בלינו שנינו' כפי ערך הדיבור שנדבר אם מעט ואם הרבה, וזהו שאמר 'כמו הנה' כשיעור הדברים שידבר".

תכלית הדיבור היא לדברי תורה

אולם כאמור אין זה נאמר אלא בדברים בטלים גרידא ולא בדברי תורה, כשאת ההסבר לכך נותן רבי חיד"א על פי הכלל הגדול שקבע הגאון רבי יוסף מטראני בספר

גג. קהלת ז.

גד. ברכות ו ב.

גה. תהלים צ ט.

גו. 'יוסף תהילות' ליוורנו תקס"א, תהלים צ ט.

דרשותיו הנכבד 'צפנת פענח' שכל כח הדיבור שניתן באדם לא בא אלא לצורך כך שיעסוק בדברי תורה.

ואל הם דבריו הנעימים של הגאון המהר"ט^ז: "אחר אשר בריאת כל היצורים מצאנוה שווה ככולם ומצאנו יתרון לאדם על שאר הנבראים בדבר אחד - יתחייב מזה כי בהעדר יקר הדבר התיא ותכליתו יהיו האדם והבהמה שווים.

והנה מצאנו ראינו כבריאת כל הנבראים מבעלי חיים מעשה בראשית לא הוברל יצירת האדם מהם ככל רמ"ח אבריו והרגשותיו וכוחותיו ותחושותיו זולתי בדבר אחד - היותו בעל חי מדבר.

אוצר החכמה

ומן המובן היא כי תכלית הלשון ותועלתו אם היה עיקר ענינו לצורך העולם הזה הייתה בריאתו לבטלה, כי כל בעלי חיים הרי הם חיים בעולם הזה בלתי היות להם הכוח הזה, וגם אנשים אילמים יוכלו לחיות ולהבין צרכיהם וענייניהם מבלי שפה ולשון.

אכן גלוי לכל משכיל כי יתרון הכוח הזה נתנו אלוקים באדם מבחר היצורים בעבור ידע ויכיר הבדלו משאר בעלי חיים בהיות הלשון שליח השכל והחכמה להועיל לעצמו ולאחרים, אבל לבנו יודיע את אמתו לפרסם גדולתו יתברך ולהללו ולברכו בשמו".

אם כל מטרת יכולת הדיבור שניתנה לאדם היא לשם שמים - מסיים רבי חיד"א בספר דרשותיו 'אהבת דוד'^ח - הרי שבוודאי מסתבר לומר שכל המשתמש בדיבור כראוי לתורה ולתפילה אינו ניזוק ואין זה מגרע משנות חייו.

מרכה חיים

לא זו בלבד שאין הדיבור בדברי תורה ותפילה מקצר את החיים אלא אדרבה התורה נותנת חיים ללומדיה, וכפי שמסביר רבי חיד"א את דברי המשנה הידועים במסכת אבות^{נב} "מרכה תורה מרכה חיים" שהכוונה היא שהדיבור עצמו הוא שמרכה את החיים בשונה מהדיבור בדברים בטלים^ס:

"דון מעלת התורה, כי בלומדו התורה לא סגי כי אין נגרע מחייו אלא אדרבא מוסיף ימיו... בשלומד התורה מתקיימת כוונתו יתברך כנשמה שנפח באדם, ולכן מצחצח הנפש ואין נגרע אלא תוסיף ימים כי לכך נוצר... וזהו שאמר 'מרכה תורה' - לא תימא דנגרעה הנפש כהכל אלא 'מרכה חיים' דהא מתקן הנפש ומשלים כוונתו יתברך"^{סא}.

נו. 'צפנת פענח' וונציה ת"ח, פרשת תזריע, תחילת הדרוש השני.

נה. 'אהבת דוד', ליוורנו תקנ"ט, דרוש ג לשבת כלה.

נמ. אבות פ"ב מ"ז.

ס. 'חסדי אבות וראשי אבות' ליוורנו תקמ"ו, פ"ב מ"ז.

סא. עיינו גם לגאון הבן איש חי בספרו 'ברכת אבות' ליוורנו תר"ד, אבות שם.

ועוד שנינו במסכת אבות^כ: "גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא", וגם בזה מסביר רבי חיד"א כי החידוש הוא על זה הדרך^כ: "כי באמת זו גדולה על כולם, שהדיבור שהוא מאבד חלק הנפש, בשמדבר דברי תורה נותנת חיים, והוא פלא שזה דיבור לכטלה וזה דיבור בתורה, וזה גורע חיים וזה מוסיף חיים".

מטעים רבי חיד"א בספרו 'נחל קדומים'^כ ודורש זאת בדברי הפסוק^כ: "זאת חֲקֵת תַּתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר" - "דלכאורה נראה רחוק, דכיון דאמרת כי כל דיבור הוא הבל והן מחסור מחיו - איך בלימוד התורה מוסיף חיים? והוא פלא, לא סגי דאינו מפסיד דבר מה מהחיות אלא שמוסיף?".

אלא הסיבה ל'זאת חֲקֵת התורה' - לחוק נפלא זה הנמצא בתורה, שכל דיבור מגרע את החיות ודיבור התורה מוסיף חיים, הוא 'אשר צוה ה' לֵאמֹר' שהקב"ה הוא שצוה על לימוד התורה, וזה היה רצונו שהמקיימים את תורתו ועוסקים בה יזכו לתוספת חיים.

[1234567]

למוציאיהם בפה

במוב טעם מוסיף רבי חיד"א^כ ומסביר בזה את דברי הגמרא במסכת עירובין^כ: "אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים בך ותוריד חיי. שנאמר^כ 'פִּי חַיִּים הֵם לְמוֹצֵאֵיהֶם וּלְכָל פֶּשֶׁר מִרְפָּא' - אל תקרי 'למוציאיהם' אלא 'למוציאיהם' בפה".

שמואל מתכוון כאן לשלול את המחשבה המוטעית לפיה ראוי לאדם שיעיין בתורה במחשבה בלבד ולא יוציא את הדברים מפיו, שהרי כאמור הדיבור הוא חיותו של האדם וכשהוא מדבר הרי הוא מפסיד את חיותו, ולפיכך בא שמואל והשמיע לרב יהודה שלא כך הם הדברים אלא אדרבה ראוי לו שיפתח פיו ויקרא בתורה, כי חיים הם למוציאיהם בפה, כי דברי התורה אינם מפסידים את חיותו של האדם אלא אדרבה הם מאריכים לו את ימיו.

כב. אבות פ"ו מ"ז.

כג. 'אהבת דוד' שם, וראה 'כסא דוד' ליוורנו תקנ"ד, סוף דרוש יד לשבת זכור שכתב גם כיוצא בזה. ועיין עוד בספר זה בדרוש טז לשבת תשובה שכתב לפרש את דברי הפסוק (משלי טז כג): "לֵב חָכֵם יִשְׁכִּיל פִּיהוּ וְעַל שִׁפְתָּיו יוֹסִיף לֶקַח" שהפסוק מתרה באדם שכל דיבור הוא חלק מחיות נשמתו, ולפיכך החכם בליבו שוקל בפלס ובמאזני משפט כל דיבור ודיבור שהוא מוציא מפיו, אלא שתיכף ומיד מוסיף הפסוק ומשמיענו שאין הדברים אמורים בדברי תורה כי 'על שפתיו יוסיף לקח' שהרי התורה נותנת חיים לעושיה, יעו"ש עוד.

כד. 'נחל קדומים' לבוב תרל"ט, פרשת חוקת.

כה. במדבר יט ב.

כו. 'פתח עינים' ליוורנו תק"ג, נדרים דף כב א, ועוד בספריו השונים.

כז. עירובין דף נד א.

כח. משלי ד כב.

בפעם נוספת שהביא את פירוש זה^ס הוא מדגיש יותר שהאריכות ימים שעל ידי התורה באה הן בתורה שבכתב והן בתורה שבעל פה, וכנגד זה כפל שמואל ואמר: "פתח פומיך קרי" - בתורה שבכתב, "פתח פומיך תני" - בתורה שבעל פה.

כיוצא בזה מסביר רבי חיד"א^א את דברי הגמרא במסכת חולין^א: "אמר רבי יצחק: מאי דכתיב^ב: 'הֲאִמְנָם אֵלֶם צֶדֶק תִּדְבְּרוּן מִיִּשְׂרָאֵל תִּשְׁפָּטוּ פָנֵי אָדָם' מה אומנותו של אדם בעולם הזה - ישים עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה - תלמוד לומר: צדק תדברון".

"אומנותו של אדם בעולם הזה" הרי זה החיים עצמם^ג, ומי האיש החפץ חיים - נותן לו רבי יצחק עצה לאריכות ימים, שישים עצמו כאילם ולא יפתח פיו לדבר ולכלות את חייו, אלא שתיכף ומיד הוא משמיענו שאין הדברים אמורים בדברי תורה שבהם אדרבה ראוי לו לדבר כי התורה מוסיפה חיים לאדם^ד.

14-15

בשם 'גאון ספרדי'

בדומה ליסוד זה שהזכרנו כי הדיבור בדברי תורה אינו גורם חלילה לקיצור ימים אלא אדרבה הוא מוסיף ומאריך ימים, מצאנו להגה"ק רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצוק"ל^ה שהביא כן בשם זקנו הרה"ק ה'ישמח משה' זי"ע.

בספרו 'ייטב לב'^ו הוא כותב אודות דברי ההתעוררות שנשא בפני צאן מרעיתו על החובה להזהר ולהשמר שלא לדבר דברי חול במקומות המקודשים כבתי כנסיות ובתי מדרשות - "ובעמדי להוכיח במוסר שלא לשוח שיחת חולין בבית הכנסת עניתי ואמרתיו...".

ובין הדברים הוא מביא פירוש נאה שאמר זקנו הרה"ק ה'ישמח משה' בשם 'גאון ספרדי' על דברי הגמרא במסכת שבת^ז: "מעשה ברכי עקיבא שעשה משתה לבנו, ועל

סג. 'כבר לאדן' ליוורנו תקס"א, מסכת ד"א זוטא, עמוד רפו.

ע. 'דבש לפי' ליוורנו תקס"א, מערכת הש אות ו, ועוד בספריו השונים.

עא. חולין דף פט א.

עב. תהלים נח ב.

עג. בספרו 'לב דוד' (ליוורנו תקמ"ט, פרק כב - כג) שבו גם מסביר רבינו באריכות את רעיון זה הוא מוסיף לפרש את הקשר בין השתיקה ל'אומנותו של אדם': "כי הנה האדם עושה אומנות להרוויח להחיות את נפשו, ולפי העלות בסמוך כל דיבור שמדבר אדם יוצא חלק מנפשו ונמצא שאם לא ידבר ירוויח לחיות שלא יצאו ההבלים מתוך הדברים ונפשו תתקיים", וראה כעין זה ב'אהבת דוד' שם.

עד. ובנותן טעם לשבח להוסיף ולפרש בזה כמין חומר את דברי התלמוד הירושלמי הנודעים: "רבי יונה בשם רבי יוסי בן גזירה: כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאורייתא טבין" ולומר שכוונת הירושלמי הוא לנידון דידן, שהפטופטים במילי דעלמא הם בישין ורעים מכיון שהם מקצרים את חיי האדם, ואילו הדיבורים במילי דאורייתא הם טבין ומועילים לאריכות ימים ושנים טובות.

עה. 'ייטב לב' סיגעט תרל"ה, פרשת כי תבוא.

עו. שבת דף סז ב.

כל כוס וכוס שהביא אמר: חמרא וחיי לפום רבנן, חיי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון".
מיראזא
אוצר החכמה

מטבע העולם כי שתית היין מביאה את האדם להרכות בדיבור ובשיחה^ע, אלא שבוה חלוקים המוני העם והאנשים הפשוטים מאת תלמידי החכמים רבנן ותלמידיהון, שכל המוני העם אינם מדברים כי אם דברים בטלים ושיחות של מה בכך, ואילו תלמידי החכמים כל שיחם ושיגם הוא בדברי תורה.

נמצא כי שתית היין להמוני העם גורמת לקיצור חייהם, כי נפשם יוצאת בדברם, ואילו אצל תלמידי החכמים מוסיף להם היין שנות חיים, ולזה התכוון רבי עקיבא באומרו 'חמרא וחיי לפום רבנן' שרק אצל רבנן ותלמידיהון יכול החמרא - היין להוסיף חיים לשותים^ע.

ובשם 'גאון אשכנז'

ואם כי עדיין לא מצאתי מי הוא זה אותו 'גאון ספרד' שמאמר יקר זה נאמר על ידו^ע, אך זאת מצאתי ש'גאון אשכנז' בן דורו של ה'ישמח משה' - הגאון רבי אלעזר פלקלס מפראג, שכבר הזכרנוהו לעיל, כתב כעין זה בספרו הנחמד 'עולת חודש'^פ:

"התורה נותנת לו חיים והיין נותנת לו חיים, דאמרו ז"ל 'בראש כל היין אנא חמר'. אמנם לא קרוב זה אל זה, היין גורם לו חיים לפי שעה אבל מקרב לו המיתה לאחר זמן, ע"פ מה שכתבו בשם הוזהר: כל דבור ודבור שיצא מפי האדם מקרב לו את המיתה, ולא נמצא ריבוי דברים כמו אצל היין כמו שאמרה הגמרא 'נכנס יין יצא סוד', ואומר 'למי מדנים למי שיח וגו' למאחרים על היין'. אבל התורה

עז. השווה: 'למי שיח... למאחרים על היין' (משלי כג כט-ל), וראה במסכת סנהדרין (דף לח א): "אמר להו: אגברו חמרא אדרדקי, כי היכי דלימרו מילתא. כיון דאיבסום, פתחו ואמרו...".

עז. על בסיס רעיון זה ניתן לומר פרפרת נאה בדברי הגמרא במסכת מנחות (דף פז א): "אמר רבי יוחנן: כשם שהדיבור יפה לבשמים, כך דיבור רע לייין". כידוע, הבשמים וריחם הטוב מרמזים אל החכמה והדעת, וכמו שאמרו במסכת ברכות (דף מג ב): "איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו - הוי אומר זה הריח", והשוה לדברי הרד"ק (תהלים קט א): "חוש הריח והוא מיוחס אל החכמה, לפי שנקבי האף קרובים אל שני חללי המוח המוקדמים".

לעומת הזאת היין מסמל את טירוף הדעת והסתלקות החכמה, וכגון במה שמצאנו במסכת סנהדרין (דף מג א) כי היו משקים ביין את היוצא ליהרג כדי שתטרף דעתו, ועוד רבות כיוצא בזה. קובע רבי יוחנן ואומר כי הבשמים - בעלי החכמה יפה להם הדיבור, שהרי הם ידברו בדברי תורה ויתווסף להם חיים, ואילו היין - חסרי החכמה לא יפה להם הדיבור, שהרי הם ישוחחו בדברים בטלים המקצרים את חייהם.

עמ. הפניה נוספת לשמועה מפי חכמי ספרד, ראה בספר 'ישמח משה' (פרשת בא): "ובשם חכם ספרדי שמעתי פירוש על אמרם (איכה רבה ב יז) מי שעתיד לרפא שברו של ים". ובנידון זה מעניין לציין כי רבי חיד"א בספרו 'נחל אשכול' (ווארשא תרמ"ט, איכה ב יג) כותב על רעיון זה: "ובחלוקה ראשונה שמעתי משם רבני אשכנז ז"ל...". ונראה שמקור השמועה הוא דווקא מחכמי אשכנז. שוב ראיתי בספר 'מזמרת הארץ' להגר"פ נעים (ליורנו תרל"ו, פרשת תרומה דף נו) שהביא כן בשם עצמו.

פ. 'עולת חודש' ח"א, פראג תקמ"ה, דרוש מילי דשמיא - ז, מאמר ריד. וחזר על כך שוב בח"ג - ראה בהפנייה הקודמת לספר זה.

מקרב לו החיים, כל דבור ודבור שיצא ממנו לכמלה - על ידי לימוד התורה חוזרים למקומם הראשון...

ועל פי זה אמרתי כוונת רבי עקיבא: 'מעשה ברבי עקיבא שעשה משתה לבנו, על כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא וחיי לפום רבנן ולפום תלמידיהון, כלומר חמרא וחיי - לפום רבנן חמרא וחיי, הרוצה לשתות יין ולהחיות שלא לקרב המיתה על ידי רוב דברים, לפום רבנן ולפום תלמידיהון - ילמוד תורה כי על ידה מקרב הדברים היוצאים לכמלה אחד אל אחד'.

'לחיים' ולא למוות

המלקט הרב יוסף מרדכי כהנא מרבני העיר טעמש שבמדינת אוגנארין, בספרו 'דברי צדיקים'^{פא} מביא את דברי ה'ישמח משה' בבסיס איתן למנהג ישראל הידוע שבעת-אשר שותים יין מאחלים זה לזה ברכת 'לחיים'^{פב}.

והוא מסביר שאמירת 'לחיים' באה כתזכורת לשותי היין שידעו להיזהר מהסכנה האורבת להם משתיית היין והיא השיחה בדברים בטלים המקצרת את החיים, ולפיכך אומרים זה לזה 'לחיים' כעצה טובה לשוחח בדברי תורה שזה סגולה לחיים.

גם הגאון הגדוע רבי יוסף שוורץ בספרו שו"ת 'גנוי יוסף'^{פג} כותב את רעיון זה בהסבר מנהג אמירת 'לחיים', והוא מוסיף להסביר בכך את מה שאמרו במסכת יומא^{פד}: "ואמר רבי ברכיה: הרוצה לנסך יין על גבי המזבח - ימלא גרונו של תלמידי חכמים יין", שדווקא לתלמידי חכמים ניתן לתת יין שכן להם לא תזיק השתייה לאריכות ימיהם, שהרי לא ישוחחו אלא בדברי תורה, אולם נתינת יין לעמי הארצות אין זה טובה בעבורם אלא רעה חולה שכן היין יביאם לשיחה בטלה ולקיצור ימיהם^{פה}.

איכא סבי כבבל?

עם חידוש זה של אותו 'גאון ספרדי' שאמר ה'ישמח משה' לנכדו ה'יטב לב', הוסיף הנכד ופירש כמין חומר את דברי הגמרא במסכת ברכות^{פו}: "אמרו ליה לרבי יוחנן: איכא סבי כבבל. תמה ואמר: 'למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה'^{פז} כתיב, אבל בחוצה לארץ לא. כיון דאמרי ליה: מקדמי ומחשבי לבי בנישתא, אמר: היינו דאהני להו".

פא. 'דברי צדיקים' סיגעט תרל"ד, מערכת י' אות ה.

פב. אודות מנהג זה ראה ליקוט נאה בקונטרס 'ברכה לחיים' (לרחיט"ל ברין מגרויסוורדיין) המוקדש כולו לעניין זה. במהדורה שלפני (שהוציא ר"צ מושקוביץ, ירושלים תשי"ד) הובא רעיון זה באות ו.

פג. 'גנוי יוסף' דעוה תר"צ, סימן קמב.

פד. יומא דף עא א.

פה. וכפי הנראה כוונתו לדברי המשנה במסכת מידות (פ"ג מ"ד) שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, וזהו הקשר בין הניסוך על גבי המזבח למילוי גרונו של ת"ח יין.

פז. ברכות דף ח א.

פו. דברים יא כא.

[1394567]

פגולתה של ארץ ישראל היא לאריכות ימים, שהרי קיימא לן^פ כי "אורא דארץ ישראל מחכים", וכד בכד עם החכמה שבארץ ישראל באה גם השתיקה, שהרי כבר שנינו במסכת אבות^פ: "סייג לחכמה שתיקה", ונמצא שהשתיקה שבארץ ישראל היא סיבה לאריכות ימים.

לפיכך התפלא רבי יוחנן כיצד ייתכן שבבבל ימצאו זקנים, שהלא אין הם חדלים מרוב דברים ונמצאת חיותם מתמעטת בכך. אולם כיוון ששמע שהם משכימים ומעריבים לבית הכנסת, ששם הרי אסור לשוחח בדברים בטלים, הבין שבכך הם מצילים את עצמם מריבוי הדברים הממעט את החיים, ואדרבה יש בכוח דברי התורה והתפילה להאריך את חייהם.

זו הייתה איפוא תוכחת המוסר שהוכיח ה'ייטב לב' את קהלו שלא ידברו שיחות חולין בבית הכנסת: אם גם בבית הכנסת תדברו בדברים בטלים הרי שתחזור פליאתו של רבי יוחנן למקומה כיצד ייתכן שיכולים אתם להאריך ימים "על כן מי האיש החפץ חיים לא ישיח שיחת חולין בבית הכנסת, ויאריך ימיו בקרב כל ישראל".

קבר פתוח גרונם

רעיון יפה זה שאמר ה'ייטב לב' על אדני החידוש ששמע מזקנו הישמה משה אישתימיתיה לפי שעה מהגאון רבי עמרם בלום מגדולי רבני אונגארין ובעל שו"ת 'בית שערים', שכן בהגדה של פסח עם פירושו 'ערבי פסחים'^א הוא כותב 'מה ששמעתי בשם הגה"ק מאוהל בעל ישמה משה זי"ע' בפירוש מה שאמרו 'חמרא וחיי לפום רבנן', ועל זה הוא מוסיף מדיליה לפרש את מה שאמרו 'איכא סבי בבבל'.

ומכיוון שהמקור הקדום ביותר הנמצא בידינו לאמרה זו בשם ה'ישמה משה' היא מדברי נכדו ה'ייטב לב' הרי שניתן לקבוע בוודאות כי טעות נפלה לו לה'בית שערים' במה שסבר כי הישמה משה גופיה הוא שאמר זאת, אלא האמת תאמר שזה נאמר על ידו בשם 'גאון ספרדי'.

ישמא גם את רעיון זה לפרש מה שאמרו 'איכא סבי בבבל' ראה ה'בית שערים' בספר 'ייטב לב', ונעלם ממנו מקורו טהור.

אלא שזאת הטיב ה'בית שערים' באומר הבא מן החדש לפרש בזה את המסורה הידועה: "קבר פתוח גרונם לשונם יחליקון"^א - "לא יהנו פגרונם"^ב - "רוממות אל פגרונם"^ג.

פ.ה. ב"ב דף קנח ב.

פ.מ. אבות פ"ג מי"ג.

צ. הגדה של פסח 'ערבי פסחים' בודפסט תרפ"ז, עמוד צד.

צ.א. תהלים ה י.

צ.ב. תהלים קטו ז.

צ.ג. תהלים קמט ו.

00000

על האדם לדעת שהדיבור בלשונו ומוצא גרונו הם 'קבר פתוח', שכן כל דיבור ודיבור שהוא מוציא הרי זה מקרב את מותו, ולפיכך העצה לכך היא 'לא יהגו בגרונם' לאחוז בפלך השתיקה ולא לדבר, אך זה היוצא מן הכלל 'רוממות אל בגרונם' - דברי תורה ותפילה שלא זו בלבד שאין בהם את חסרון קיצור הימים אלא אדרבה הם נותנים ומוסיפים חיים צי'.

צד. למרות החזות האחידה העולה מתוך המאמר ולפיה דברים בטלים הם המקצרים את חי האדם ואילו דברי תורה ותפילה מאריכים את חי האדם, הרי שמצאנו בזה דעות נוספות הראויות לעיון מיוחד במשנתם.

אוצר החכמה

מתוך דברי הרה"ק רבי גדליה מליניץ זצוק"ל נראה כי הוא אינו מסכים שכל דברים בטלים מקצרים את חיות האדם אלא דווקא דברי איסור כמו לשון הרע ורכילות הם אלו שגורמים לקיצור ימים ושנים.

שכן כך כתב בספרו 'תשואות חן' (ברדיטשוב תקע"ו, ליקוטים לפרשת פקודי): "ועל ידי הלשון הרע מסתלק החיות מן האדם על דרך הכתוב 'נפשי יצאה בדברו' כי נקצב להאדם משעה שנוצר כמה דיבורים ידבר כל ימי חייו וכשמדבר לשון הרע נתמעט החיות שלו. ועל פי זה פירשתי פסוק (משלי טו ד) 'מרפא לשון עץ חיים' כי אמרו ז"ל (ערכין דף טו ב) 'מה תקנתו של מספר לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה' פירוש: כשלומד תורה ומדבר האותיות של תורה וכל אות יש בה מילואים ועל ידי זה עולה לו תרופה על מיעוט אותיותיו שנתמעט אצלו על ידי לשון הרע ונעשה ממיעוט אותיותיו שנשתיירו לו - הרבה, וזהו 'מרפא לשון עץ חיים' שהרפואה של לה"ר הוא התורה שנקראת עץ חיים, שע"י התורה בא לבחינת מילואים ויתוסף לו חיות על ידי האותיות".

מאידך גיסא אנו רואים מדברי הרה"ק רבי פנחס מקאריץ זי"ע שהוא סובר שגם 'דיבורים של יראה וקדושה' מוציאים את החיות, שכן כך הביאו בספר 'אמרי פנחס' השלם (ב"ב תשס"ג. ח"א, ענייני חודש אלול, אות תכח): "בשם הרב ז"ל: 'נפשי יצאה בדברו' שעל ידי הדיבורים יוצא החיות מן האדם, ולכך היה נזהר סמוך לראש השנה למעט בדיבורים של יראה וקדושה כדי שישאר החיות לתפלה. ופעם אחת דיבר הרבה קודם ראש השנה והוצרך להסתלק מהעמוד בראש השנה" (וראה עוד שם בענייני יוה"כ אות תקל"ח).

ובמידה מסוימת הולך כאן הרה"ק מקאריץ זי"ע לשיטתו שכן ידועה דעתו שככל שממעטים בדיבור כך מתקרבים לקדושה "ואפילו על דבר מצוה אם לא שהדבר מצוה אינה יכולה להעשות בלא זה" (שם, שער הקדושה אות מט).

אך ראה זה חדש אשר מצאתי מילתא חדתא אשר כתב הגאון רבי אריה צבי פרומר מקוזיגלוב זצ"ל בספרו 'ארץ צבי' (ח"ב סימן כה) בשם הרה"ק מקוריץ. הגאון הקוזיגלובי מחדש יסוד "דכל שהדיבור יותר נעלה הוא יותר בכלל 'דבר דבר' דעיקר שם דיבור מתייחס רק לדיבור נעלה", ובהקשר לזה הוא כותב כדלהלן: "ושמעתי ממופלג אחד שראה במאנעסטרישטש כתבי קודש מהרה"ק ר' פנחס מקאריץ זצ"ל וכתב שם דהא דאמרינן (יומא דף יט ב) 'ודברת בם - ולא בדברים בטלים' לא קאי על דברים שאין בהם שום צורך, דזה אינו בגדר דברים כלל ואפילו דברים בטלים לא חשיב, ואינם רק כצפצופי עופות בעלמא, אך דקאי מה שמדברים דברי חסידות ויראת שמים, אך שאינו נשאר מזה אחר כך, זה חשיב דברים כיון שבשעתו הם דברים, אך שנקראו דברים בטלים כיון שבטלים אחר כך, ע"כ דברי קדשו". מסיים הגאון הקוזיגלובי וכותב על כך: "והנה ודאי לא הייתי מעמיד יסוד להלכה על דברי אגדה כי אין למדין מן האגדות, אך הבאתי זה מחמת שיש לו יסוד על זה מהא דשבועות (דף כו א) הנ"ל דכשארין להדיבור חשיבות אינו נקרא אלא ביטוי שפתיים". ומשם נעתק ב'ליקוטי אמרי פנחס' (שער עבודת ה' אות יא).

יש בפסקה זו חידוש נפלא לנידון דידן שדיבורי סרק בעלמא אינם נחשבים דיבורים ולפיכך מסתבר שהם גם לא יעלו במניין המילים המוקצבות לאדם. וביותר, יש כאן נתינת טעם לשיטתו מדוע הוא מחשיב דיבורים של רוחניות כדיבורים המוציאים את חיות האדם, והוא מפני שדיבורים גרידא הם ממש כדברים שבלב דלאו שמיהו דברים.

הזכר חי יותר מהנקבה

ועלה ברעיוני בס"ד לתרץ עם כל המבואר עד עתה קושיא עצומה שנתחבטו בה גדולי עולם, ובכד בכד נברר בזה הדק היטב את העניין שכבר נפתח אצל רבותינו הראשונים בדבר מי מאריך ימים יותר - האיש או האשה, ויגלה לן טעמא דמילתא - מתיקא כדוכשא.

כבר נודע בשער בת רבים מה שפירש רבינו אברהם אבן עזרא אודות מה שציוותה התורה^א: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֲמַר אֶל הַכֹּהֲנִים פְּנֵי אַחֲרָן וְאֶמְרָתְ אֱלֹהִים לְנַפְשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּיו. כִּי אִם לְשָׂאֲרוֹ הִקְרַב אֵלָיו לְאִמּוֹ וּלְאָבִיו וּלְבָנוֹ וּלְבִתּוֹ וּלְאָחִיו" אשר שינתה התורה מהרגלה הקבוע להקדים את הזכר לנקבה^ב, ואילו כאן מצאנו שהקדים הכתוב את הנקבה לזכר כמו שנאמר 'לאמו ולאביו'.

כותב רבינו האבן עזרא^א: "ומעם להזכיר אמו קודם האב, כי הזכר חי יותר מהנקבה ברוב" - אכן בכל מקום הזכר קודם את הנקבה, אלא שכאן ישנה סיבה מיוחדת לכך שהתורה יוצאת מן הכלל וחורגת ממנהגה והוא שהנשים אינן מאריכות ימים כמו האנשים, ולפיכך התורה התייחסה קודם למות האם ואחר כך למות האב.

תירוץ נאה הוא זה, אלא שכבר רבותינו הראשונים הבחינו בקושי הרב שיש בתירוצו זה, כי אם הסבר זה עולה יפה בפסוקים אלו שהם אמורים אצל כהן הדיוט, הרי שמה נעשה ביום שידובר בנו מהפסוקים האמורים בהמשך הפרשה אצל כהן גדול^א: "וַתִּכְהַן הַגָּדוֹל מֵאָחִיו אֲשֶׁר יוֹצֵק עַל רֹאשׁוֹ שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמָלָא אֶת יָדָיו לְלִבֵּשׁ אֶת הַכֹּהֲנִים אֶת רֹאשׁוֹ לֹא יַפְרֹעַ וּבְגָדָיו לֹא יִפְרֹם. וְעַל כָּל נִפְשָׁת מֵת לֹא יָבֵא לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא יִטְמָא".

אם אכן הסברא במקומה עומדת שבכל הקשור למיתה יש להקדים את הנקבה לזכר, הרי שבאותה מידה בדיוק היה צריך הפסוק לנהוג כן אצל הכהן הגדול, ולא כן הוא שהלא שם כותב הפסוק 'לאביו ולאמו'.

כך למשל מגסה את השאלה רבינו יצחק קארו, דודו של מרן הבית יוסף, בספרו 'תולדות יצחק'^א: "וכתב רבי אברהם כי הזכר חי יותר מהנקבה ברוב, ולכן הזכיר בתחילה מיתת האם לפי שהיא תמות קודם ואחר כך מיתת האב. ויש להקשות עליו, אם כן

שוב ראיתי להרה"ק רבי אלימלך מליעזנסק שאף הוא כתב כן ('נועם אלימלך' ריש פרשת כי תצא): "דהנה דברים בטלים אינם נקראים בשם דבור כלל, כי אם דברים הנוגעים לדבר ה' ותורתו המה יקראו בשם דבור", ועוד יש רבות לענות בזה, וישמע חכם ויוסיף לקח.

צה. ויקרא כא א - ב.

צו. כמובח מפסוק זה עצמו 'ולבנו ולבתו' - הקדים זכר לנקבה.

צו. 'אבן עזרא' עה"ת, ויקרא כא ב.

צה. ויקרא כא י - יא.

צמ. 'תולדות יצחק' ויקרא כא ב.

למה ככהן גדול האב קודם האם, שאמר: ועל כל נפשות מת לא יבא לאביו ולאמו ולא ימא"ק.

הירושלמי מצביע על מציאות זו

כדי לתרץ את קושיא זו עלינו להקדים ולדון ביסוד דבריו של האבן עזרא - אריכות ימי האיש יותר מן האשה, וכאלף המגן נתלה עליו את שלטי הגבורים.

מובן מאליו שמדובר כאן בעניין מציאותי בהחלט שהבדיקה לנכונותו עליה להתבצע בחיי ^{החיים} [או שמא: במוות] היום יום, והוא הדבר הנתון בידי הסטאטיסטיק שבידיה נמצאת התשובה האם אכן האנשים מאריכים ימים יותר או שמא הנשים הן המאריכות ימים.

אין ספק שהאבן עזרא שגדולי הדורות העידו עליו שהיה 'חכם שלם ובקי בכל מיני חכמות'^{קא} היה ידען מופלג ביותר בהוויות העולם, וקביעתו זו על אריכות ימי האיש התבססה על מציאות קיימת שראה בעיניו.

ויצוין שכבר מצאנו לו חבר - רבינו הרמב"ם אשר אף הוא כותב כך בקשר לעניין ^{אוצר החכמה} אחר ^{קב}: "ועשו גיל הנקבות לעונת נדרים למטה מגיל הגברים מפני שימי חייהן פחות מימי חיי הגברים על הרוב"^{קג}.

אך המקור הקדמון ביותר לעניין זה הוא דברי התלמוד הירושלמי, ואם כי לא מצאנו זאת לפנינו הרי שנאמנים עלינו דברי רבותינו בעלי התוספות הכותבים במסכת כתובות ^{החיים} ^{קד}: "לפי שהנשים ממהרות למות מן האנשים כדאמר בירושלמי"^{קה}.

אשר המית אתכם בדין?

בעת שיודעים אנו שרבותינו, אמוראי הירושלמי וגדולי הראשונים, בדקו ומצאו כי אכן המציאות היא שהנשים אינן מאריכות ימים כמו האנשים, הרי שיש מקום לדון בסיבה על מה עשה ה' להם ככה ומה טעם יש בזה שהנשים אינן זוכות לאריכות ימים.

ק. ועיין לו שם שתירץ: "ונוכל להשיב לדעתו שאחר שהפסוק הודיענו חידוש אחד פעם אחת, חזר אחר כן לטבעו ולמה שהוא ראוי", והדוחק בתירוצו זה ניכר היטב.

קא. ראה על כך את מאמרו היפה של רצ"י לרר 'האבן עזרא בעיני גדולי הדורות', בתוך 'צפונות' גליון ג ניסן תשמ"ט, עמודים פ - פו.

קב. פירוש המשנה להרמב"ם, מסכת נדה פ"ה מ"ו.

קג. שני מקורות נוספים מדברי הראשונים לאריכות ימי האיש, ראה באיגרתו של הבקי המופלא רמ"מ האניג "מי מאריך ימים יותר - האיש או האשה" בתוך קובץ 'אור ישראל' גליון כ סיון תש"ס, עמוד קצד. הוא גם מציין לדברי רבינו סעדיה גאון הכותב בפירושו על התורה (ירושלים תשנ"ח, ספר שמות עמוד קפז): "כי רבות מן הנשים בעליהן מתים לפניהן". וכאן המקום להעיר שהסטטיסטיקות בנות ימינו תואמות עם דעתו של רס"ג והמציאות מוכיחה כי הנשים מאריכות ימים יותר.

קד. כתובות דף נב א ד"ה רצה.

קה. דעות שונות ניתנו להראות מקום בדברי התלמוד הירושלמי היכן נאמר בו שהנשים ממהרות למות מן האנשים, וראה בספר 'אהבת ציון וירושלים' (להגאון ר"ב ראטנער, עמ"ס יומא וילנא תרס"ט, פ"א ה"א) מה ששיער בזה, ועוד ידיעות חשובות בנידון זה. גם ראה בשו"ת 'דברי יציב' (אה"ע סי' לא).

בלשוננו המליצית מתייחס הגאון רבי אברהם פאלאג'י לשאלה זו בספרו 'ברך את אברהם', וכך הוא כותב^{ק1}: "החקירה שהיה לי על מה שמצינו שרוב מיתה שביחא בנשים יותר מבאנשים דהן מתות בקצרות שנים... ועל זה ונפירו פל הנשים^{ק2} ויהיה להם חרדה ורוננו לשאול שאלה כבעלים על מה ועל מה עשה ה' ככה ומה נשתנו הנשים מהאנשים דנשים מתות קודם האנשים, היא תחילה ואחר כך עידן ועידנין בעלה, ואנו מברכים 'אשר המית אתכם בדין' ודינו דין אמת"^{ק3}.

לפי שהנשים דברניות הן^{ק4}

מקדים רבי אברהם פאלאג'י לדבריו בזה את דברי הפסוק^{ק5}: "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" והוא כותב כי עם דברי מוהרש"ו שהבאנו לעיל אודות כך שריבוי הדברים מקצר את חיותו של האדם גבין היטב את הסיבה לקיצור ימי הנשים:

"דהמרבה דברים מפסיד חלק נשמתו ומאכזר חייו, וביון שכן הני נשי דאית להו תשעה קבין של שיחה, וגם ליתנהו בתלמוד תורה באנשים לקיים 'ודברת בם ולא בדברים בטלים', זוהי סיבה גרמא דנפל דממהרות למות, דמוות וחיים ביד לשון, לא בן לכו נא הגברים דלא יש להם דבור הרבה, ועוד זאת דיש להם עסק התורה וכל אחד קובע עתים לתורה דמרבה תורה מרבה חיים"^{ק6}.

תרתי לגרועותא יש לנשים בעניין זה של הדיבור, הן בסור מרע והן בעשה טוב, כשמצד אחד אין הם יכולות למעט בדיבור, שהרי כבר שנינו במסכת קידושין^{ק7}: "עשרה קבים שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים [ואחד כל העולם כולו]", וריבוי שיחתן ודבריהן הבטלים מקצרים את חייהן; ומצד שני אין הן יכולות לזכות בדיבור המוסיף חיים - הדיבור בדברי תורה, שהרי קיימא לן^{ק8} שגנשים פטורות מתלמוד תורה.

נמצאו הנשים קרחות מכאן ומכאן, שחייהן מתמעטים על ידי תשעה הקבין של השיחה שנטלו, ומחמת פטורם מתלמוד תורה אין הן יכולים להאריך את חייהן בזה, והיינו טעמא שאין הנשים מאריכות ימים כמו האנשים.

ק1. 'ברך את אברהם' שאלוניקי תרי"ז, פרשת כי תצא דרוש ד עמוד רכד.

ק2. ע"פ יחזקאל כג מח.

ק3. יצוין כי מצאנו על כך הסבר טבעי אשר כתבו מפרש הראב"ע הגאון רבי שמואל צרעה המכונה 'אבן סנה' בספרו 'מקור חיים' (מנטובה שיט, ויקרא כא ב), יעוין שם שכתב: "ומה שאמר כי הזכר יותר חי מהנקבה ברוב - הסיבה לפי שהחום הטבעי הוא יותר בזכר מבנקבה". (אודות ר"ש צרעה, ראה: ג' הולצמן במאסף 'סיני' גליון קט עמוד טז). יצוין כי גם אחרי דברי ר"ש צרעה עדיין יש מקום לדברי ר"א פאלאג'י דלהלן.

ק4. ברכות דף מח ב.

ק5. דברים לב ד.

ק6. ועיין שם מה שהרחיב לפרש בזה.

ק7. קידושין דף מט ב.

ק8. קידושין דף לד א וברש"י ד"ה מה.

השתיקה היא סגולה לבנים כהנים גדולים

אולם אלו תשעה קבין של שיחה שנטלו הנשים אין הם בבחינת 'גזירת הכתוב' שחובת הנשים להיות דברניות, כי בוודאי הנשים הצנועות ביותר אין הן מרבות בדיבור ואוחזות בידן את פלך השתיקה, כי ברור שריבוי הדיבור הוא היפך הצניעות הראויה לאשה כשרה ק"ד.

מ"ד א"ת

והנה שכן של הנשים הצנועות והשתקניות אתן, ופעולתן לפניהן שהן זוכות לבנים טובים וצדיקים, ובוז משלם ה' את פעולתן ומשכורתן שלימה מעימוקם^{קמ}. והדברים מפורשים בתלמוד הירושלמי^{קמ} במסכת יומא ק"י: "שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שימשו בכהונה גדולה. שלחו חכמים ואמרו לה: מה מעשים טובים יש בידך. אמרה להן: יבא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי ואימרת חלוקי מימי. אמרון: כל קימחיא קמח וקמחא

ק"ד. השווה למה דאיתא במדרש (ב"ר יח ב) אודות בריאת האשה, שהקב"ה לא בראה מן הפה כדי שלא תהא דברנית, ועל כל אבר ואבר שהיה בורא בה היה אומר לה תהא אשה צנועה אשה צנועה. ואגב נעיר כי בזה פירשנו מאמר הכתוב (משלי יא ב) 'ואת צנועים חכמה' שהרי כבר שנינו במסכת אבות (פ"ג מ"ג): "סייג לחכמה שתיקה" – הצנועים שותקים.

קמ. וכבר האריכו רבות בעניין זה בספרי המוסר והחסידות ולא עת האסף כאן, אך זאת אביא מדא"ח של כ"ק מרן אדמו"ר הרה"ק מבאבוב זיע"א אשר דיבר בקדשו בעניין זה: "והעניין הוא ידידע דבנים טובים באים בזכות שהאשה צנועה היא, וכאמרם ז"ל (מגילה דף י ב) 'כל כלה שצנועה בבית חמיה זוכה ויוצאים ממנה בני מלכים'. ולכן טרם בשרו המלאכים לאברהם שיוולד לו בן צדיק שאלו מתחילה 'איה שרה אשתך' (בראשית יח ט) ורק אחר שענה להם אברהם 'הנה באוהל' (שם) וכפירוש רש"י ז"ל 'צנועה היא', אז אמרו שיהא לך בן המתאים לשרה אשתך, דהיינו בן צדיק הנולד מאשה צדקנית. וזה גם כוונת הכתוב (בראשית כא ג) 'ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו' דהיינו כפי רוחו, וכיצד זכה לכך, לכך אמר 'אשר ילדה לו שרה' (שם), משום ששרה הצנועה היא שילדתו.

ובדרך זה יתבאר הכתוב (שמות ו כה) ואלעזר בן אהרן הכהן לקח לו מבנות פוטיאל ודייק ואמר 'לו לאשה' דהיינו שלקח אשה המתאמת לו, שהייתה צנועה וכשרה מאוד, ועל ידי זה זכה 'ותלד לו את פנחס' (שם) שנולד לו בן הנוח לו והראוי לו, דהיינו פנחס הצדיק אשר קינא לאלוקיו ויכפר על בני ישראל, וכל זה משום שלקח אשה המתאמת לו מבנות פוטיאל, ואשה צנועה וחשובה זו ילדה לו את הצדיק פנחס" (מתוך 'בית צדיקים' – ענייני נישואין, באבוב נ"י תשס"א, עמוד פ).

ויצוין כי ח"ו מצינו כך גם לאידך גיסא שהעדר הצניעות גורם להיפך מבנים טובים רח"ל, ומקרא מלא דיבר הכתוב (ויקרא כד יא): "וַיִּקֶּבּ בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלֵל וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה וְשָׁם אָמַר שְׁלֵמִית בַּת דְּבָרִי לְמִטָּה דָן, ופירש רש"י, והוא מהמדרש (ויק"ר לב ה), שאימו הייתה דברנית ולפיכך קלקלה.

קמ. בכוונה תחילה הבאתי את דברי הירושלמי ולא את דברי הבבלי במסכת יומא (דף מז א): "תנו רבנן, שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה. אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לכך. אמרה להם: מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי. אמרו לה: הרבה עשו בן ולא הועילו", שכן כבר כתב הגאון בעל 'גבורת ארי' (במילואים) שמתשובת חכמים לקמחית נראה להדיא שהם לא הסכימו עימה ולא משום הצניעות היא שזכתה לכך, אולם הוא מציין שמדברי הירושלמי נראה שחכמים הסכימו עימה, וע"ש שתמה על רש"י שהעתיק את דברי הירושלמי כהמשך לדברי הבבלי.

כיו. ירושלמי יומא פ"א ה"א ושל"נ.

דקמחית סולת. וקרונ עלה: כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה". וכפירוש רש"י ק"ה: "אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כהן גדול הלבוש משבצות זהב" ק"ה.

פרי צדיק - עין חיים

הרי אומר כי הנשים הצדקניות, אימותיהן של כהנים גדולים, היו מופלגות במידת הצניעות ביותר, ובכלל זה שלא היו מדברות הרבה וחדל להיות להם אורח כנשים התופסות את תשעה קבי השיחה, אלא שמרו פיהן ולשונן, ולא היו מדברות אלא את הנצרך להם ביותר.

כך שמלכד זה שבשכר השתיקה והצניעות המה זכו לראות עולמן בחייהן איך שבגן מעוטר בכתרה של כהונה גדולה וגור אלוקיו על ראשו, זכו גם לאריכות חייהן בעולמן כי לא הוציאו את נפשן בדברן ולא כילו את חיותן על ידי הדברים הבטלים, ובוזה ניתנו להן אורך ימים ושנות חיים.

ומעתה מתורץ כמין חומר, הפלא ופלא, קושיא זו שנתחבטו בה קמאי אודות דברי רבינו האבן עזרא שפירש את דברי הכתוב בכהן הדיוט 'לאמו ולאביו' - שהקדים את הנקבה לזכר "כי הזכר חי יותר מהנקבה" והקשו עליו מה יעשה ביום שידובר בו מכהן גדול שבו הכתוב אומר 'לאביו ולאמו' בעוד שלפי הכלל שהזכר חי יותר מהנקבה היה לו להקדים גם כאן את האם לאב.

ולדאמור כאן אתי שפיר קי, שכן כל מה שהזכר חי יותר מהנקבה הוא רק מפני שהנקבה מכלה את חיותה על ידי רוב דיבורה, וכמו שהאיר את עינינו בזה הגאון רבי אברהם פאלאג'י, אולם אמו של הכהן הגדול הרי היא יוצאה מן הכלל הזה.

ק"ה. יומא דף מז א ד"ה לא.

קי"ט. ומלבד זאת שהשתיקה היא מחלקי הצניעות מצאנו עוד שהשתיקה עצה יש בה סגולה לבנים טובים, וראה בדברי המדרש (ב"ר עא ה): "רחל תפסה פלך שתיקה ועמדו כל בניה בעלי מסטירין, בנימין ישפה יש פה יודע במכירתו של יוסף ואינו מגיד, שאול (שמואל א' י טו) 'ואת דבר המלוכה לא הגיד לו', אסתר (אסתר ב ב) 'אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה'". וראה במסכת מגילה (דף יג ב): "ומה צניעות היתה בשאול, דכתיב 'ואת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר שמואל' - זכה ויצאת ממנו אסתר".

קכ. אחר כתבי זאת ראיתי בספר 'פרדס יוסף' (להגר"י פצנובסקי, לודז' תרצ"ו. ויקרא כא ב) שכתב: "ועיין כתובות (פג: תד"ה מיתה) דמיתה בנשים שכיח דרוב פעמים מסתכנת בלידה, ועל ג' דברים נשים מתות בלידתן (שבת לא:), וביומא (מז). הביא רש"י ירושלמי אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כה"ג, ולהכי אם יש לה בן כ"ג סימן שהיא צנועה ולא שייך בה מיתה שכיח ואינה מסתכנת בלידה ולכן לא נאמר בכ"ג אמו תחילה".

תירוץ זה הוא דחוק ביותר, הן מחמת שאין כל קשר ישיר בין צניעות יתירה לכך שנשים מתות בשעת לידתן, כיוון שמיתה הנשים בלידתן הוא כעונש על זלזולם בעיקרי הדת ויסודי התורה כמבואר שם. וביותר שהרי סכנת המיתה בלידה הוא רק בגיל זה שהנשים יולדות (ויש סוברים שהוא דווקא במבכרת), ואילו כאן איירי בגיל מבוגר שהבו כבר כהו גדול.

שכן אם זכתה לבן כהן גדול על כרחך שהיא מופלגת בצניעות יתירה ושמרה פיה ולשונה שלא לדבר דברים בטלים, ולא הוציאה את נפשה וחיותה בדיבורה, ואם אין בה את הגורם לקיצור הימים והשנים, הרי שחדל להיות לה אורח כנשים והרי היא שווה בזה לאנשים, ושפיר אפשר לכתוב לומר כלפיה 'לאביו ולאמו' כי הוא מארכת ימים כמו האיש.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

==

לעומת זאת, אין לתירוצינו כאן כל קשר עם זה שנשים מתות בשעת לידתן, וכפי שהדגיש המהר"ם שיק (כתובות פג:) שדברי התוספות אודות שהנשים ממהרות למות אין זה מחמת סכנת לידתן: "דלשון ממהרות לא משמע ליה שיהיה מטעם דמסתכנת בלידה רק שמטבען הוא למהר למות", ובזה מתורץ קושית החתם סופר (כתובות מהדו"ק דף נב א) מדוע התוספות הביאו זאת בשם הירושלמי ולא בשם הבבלי, ע"ש. וגם הוכחנו כאן את הקשר הישיר בין צניעות האשה לאריכות ימיה, ועל זה אכן מצאנו שהדגישו את עניין הצניעות אצל אמהותיהן של כהנים גדולים, ודי בקיצור אמרים כדי להבין שלא קרב זה אל זה.